

'גאולה' כמשפט הכא: 'אכן נראה שלעת-עתה יש להשאיר את עתידם של יהודי שיראז בידי אלוהים'. זו מסקנת המחקר של האנתרופולוג ד"ר לורנס ד' לב.

מקובלת אך חובה זו מטילה עליו גם אחריות גדולה לכבודה של המלה הכתובה. לאחר ששהה כשנה וחצי בקרב יהודי שיראז, מסיים המחבר את עבודת-הדוקטור שלו בפרק

אנוסי משהד

יוסף טובי

בן-ציון יהושע, דיוקנה של קהילת האנוסים במשהד שבאיראן, הוצאת רימון, ירושלים תש"ם. 60 עמודים. שער באנגלית, ביבליוגרפיה ומפתח כללי.

הכולשביקית. מעמדם הכלכלי והאזרחי ודאי היה מקל עליהם, אלו רצו בכך, לצאת מעיר-מולדתם ולחיות כיהודים חופשיים בארץ-ישראל או בארצות אחרות. והעניין השני — מאז המלכתו של ריזה שאה פהלווי בשנת 1925 — ואולי עוד קודם לכן, כאשר בעקבות החוקות החדשות בשנת 1906 ו-1909, שופר מצב היהודים והוקל להחץ הדתי עליהם — יכלו יהודי משהד להשתחרר ממסווה האני-סות, לפחות על-ידי הגירה לקהילות אחרות בפרס. אומנם במשך כל השנים מאז 1839 ניכרה תנועת-הגירה איטית של יהודים אנוסים ממשהד לאפגאניסטאן, לתורכסאן, ואף להודו וללונדון, וכמובן לירושלים, כדי להשתחרר מן הכפייה הדתית. ואף-על-פי-כן, רובם נשאר בחיי אניסות, כמעט עד קום המדינה, אם כי העזתם לחיות כיהודים רכתה יותר ויותר.

עוד תגדל התמיהה שתמהנו, אם נזכור שנוסעים שביקרו בפרס במשך המאה הי"ט, למן השנים הסמוכות לאחר גזירת השמד — בהם: המומרים וולף וואמברי, ניימרק ורבים אחרים — הזכירו בספרי-מסעותיהם את אנוסי משהד. רק בשנת 1935 עשו יהודי משהד ניסיון להיגאל מקשי-מצבם, על-ידי פנייה למרכז העלייה של ההסתדרות הכללית בתל-אביב להקציב להם מספר סרטיפיקאטים שדיו להעלות את 500 המשפחות שנותרו במשהד.

במשך מאה שנה בקירוב היו היהודים האנוסים במשהד קהילה שכווה בעם היהודי. מאז נכפה עליהם האיסלאם בשנת 1839, לא נעשה דבר לטובת בני-הקהילה שהמשיכו וקיימו בסתר, אך בחירוף-נפש, חיים יהודיים, במסווה של מוסלמים שיעים. פעילותם של אישים יהודים כמונטיפיורי וכרמיה, ומוסדות וארגונים יהודיים ככ"ח בפאריס, אגודת-אחים וועד שליחי הקהילות כלונדון, לא הקיפה את אנוסי משהד. זאת, אף שבמחצית השנייה של המאה הי"ט, החלו מוסדות יהודיים באירופה, במיוחד כ"ח, לטפל באופן אינטנסיבי למדי גם ביהודי פרס. אף עלייתם של יהודים ממשהד לירושלים מראשית המאה העשרים ואילך, והקמת קהילה משהדית בעיר, לא שימשו גורם בהצלת יהודי משהד מן האונס הדתי, אף כי אלה חיזקו את רוחם בשמירת היהדות.

המשך קיומם של יהודי משהד כקהילת אנוסים תמורה עוד יותר, אם תינתן הדעת לשני עניינים נוספים: האחד — בהיותם מוסלמים, לפחות למראית-עין, היה מצבם הכלכלי של יהודי משהד איתן לאין ערוך מזה של יהודים אחרים בפרס. ואמנם הם נודעו בסיוע הכלכלי שהגישו לקהילות אחרות, בייחוד לקהילת יזד שבה נסתייעו להכוונה דתית-רוחנית. וכן פעלו במסירות להצלת פליטים יהודים מן הרפובליקה הסובייטית במרכז אסיה לאחר המהפכה

האנוס סמאד אקא בן יוסף דילמאני, ומבחינת היקפה יש לראות בה חיבור כרוניקאי קצר. התעודה מספרת בארוכה את תולדות הקהילה בשנות 1839-1939. הדבר ראוי לציון מיוחד גם לאור העובדה, שמלבד 'כחאב אנוסי' של כאבאי אבן לוטף ובאבאי אבן פרהאד מן המאה הי"ז-הי"ח ו'קורות זמנים' לר' מתתיהו גרג'י מסוף המאה הי"ט, לא נודע על חיבורים כרוניקאים אחרים שנכתבו בידי יהודי פרס ואפגאניסתאן. יהושע עושה שימוש מלא בתעודה זו, כהביאו קטעים-קטעים ממנה בצד מקורות וידיעות ממקורות אחרים, בעניינים שונים הנוגעים לתולדותיהם ולהווי-חיהם של אנוסי משהד; אך דא עקא, דווקא קיטועה של התעודה מקפח את ראייתה במלוא היקפה ובמלוא חשיבותה. ראוי היה להדגירה בשלי-מותה בפני עצמה, ולצרף לה מבוא המסביר את חשיבותה ואת תרומתה לחקר אנוסי משהד, תוך כדי השוואה למקורות אחרים.

מחקרו של יהושע מביא כמה ידיעות חשובות לתולדות אנוסי משהד, בעיקר משנות השלושים במאה העשרים ואילך, על סמך המקורות הארכיוניים שנזכרו לעיל, ועל סמך איזכורים בחיבורים נדפסים שונים. ידיעותיו המרובות של יהושע בספרות על יהדות איראן ודאי סייעו לו בהצגת חייהם של יהודי משהד מזוויות-ראייה שונות. אך יש שהוא נגרר אחרי חוקרים שקדמוהו, או מקורות שעמדו לפניו. כן לא נעשה די בניתוח תעודות ארכיוניות ששולבו בשלימותן בחיבור, ולא נלמד מהן הלקח ההיסטורי בדרך אנאליטית וסינתיטית. דומה שגם לא ניתנה הדעת דיה על השאלה המרכזית, לענ"ד, במהות חייהם של יהודי משהד כאנוסים, כפי שהעלייתה בראשית הדברים, מעבר לעצם תיאור-החיים הסגור-ניים הללו. החומר שהעלה יהושע, ודווקא התעודות החדשות שנתפרסמו לראשונה על ידיו, היה עשוי לשמש לו לצורך זה.

אין בדברים אלו כדי להפחית בחשיבות מחקרו של יהושע, שיש בו תרומה מרכזית וחשובה בסוגיה זו.

אך משמעותית ביותר היא ההנמקה לבקשה זו:

קם דור צעיר אשר אינו רוצה יותר לשאת בחשאי את יהדותו ואת השניות שבח-יינו... גילוי גמור ופריקת הדת המוסלמית עלול להביא חורבן על קהילתנו, וישנה, לכן, רק דרך אחת, והיא עקירה מלאה ושלמה של קהילתנו מעיר משהד, והע-ברתה לא"י (יהושע, עמ' 40).

אופייני הוא ביותר, אך עדיין לא מוסבר על-ידי המחקר, שתשומת-הלב לאנוסי משהד הופנתה לראשונה במאמר מדעי שנתפרסם ברבעון ציון בשנת תרצ"ו (1936), מעטו של פרופ' ו'י פישל המנוח, בעקבות מסעו לארצות-המזרח בשנות 1929-1930, כאשר גילה 'מתוך הפתעה והיסח-הדעת' את בעיית האנוסים. פישל היה הראשון שכתב מונוגרא-פיה מקפת על אנוסי משהד, ובה כינס את רוב המקורות מספרי הנוסעים והספרות המדעית, וכן דלה ידיעות רבות מפייהם של יהודי משהד בפרס, בירושלים ובמקומות אחרים. על מחקרו היסודי נסמכו ונסמכים כל החוקרים שבאו אחריו בכותבם על אנוסי משהד.

שלושה מחקרים אתנוגראפיים מקוריים ויסודיים פירסם רפאל פטאי בשנות 1946-1947 על: החינוך העברי, מסורות היסטוריות, מנהגי קבורה ונישואים בקרב אנוסי משהד — עיקרם על סמך ראיונות עם עולי משהד בירושלים. ולפני שנה בערך פירסם ראובן קשאני את חוברתו על 'אנוסי משהד', שבה סיכם את מה שידוע על אנוסי משהד, בלוויית תמונות רבות.

והנה זכתה קהילת אנוסי משהד למחקר חדש מאת בן-ציון יהושע. במחקר זה (שנת-פרסם במקביל בכתב-העת כיוונים, חוברת 5, קיץ תשל"ט) עשה המחבר שימוש במקורות שלא היו נגד עיני החוקרים שקדמו לו: האר-כיון הציוני המרכזי וארכיון ההקלטות של המכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית בירושלים. מכלל התעודות החדשות חשובה ביותר זו שנכתבה באיראן בשנת 1939 בידי